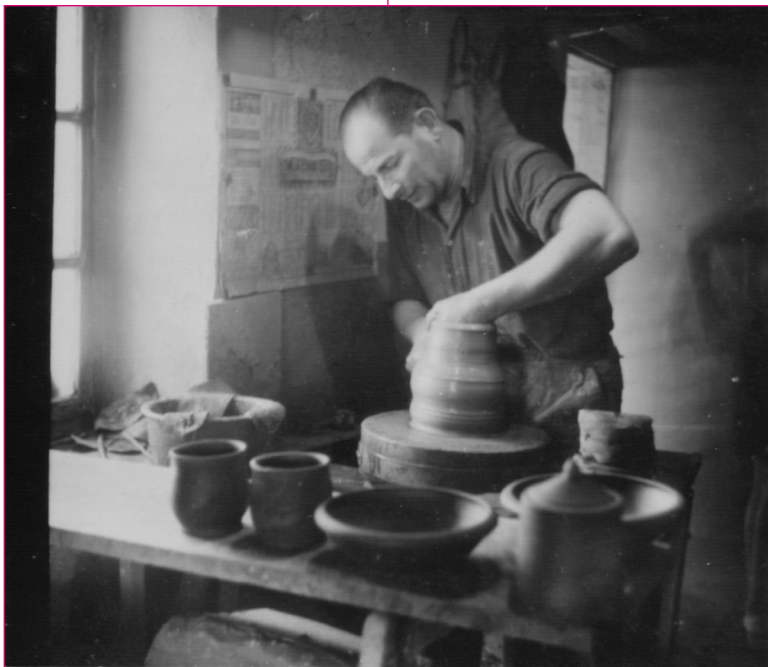

Fazekasság

A fazekasság, az agyagművesség az emberiség ősi kézműves mestersége. A népi kerámia vidékünkön már a múlt század végén fontos helyet foglalt el a falusi és a városi lakosság mindennapi életében, s a XIX. század végén élte virágkorát.

A gerencsér, a fazekas, a korsós, a tálás szó személynévként

a XV. századtól már előfordult, így az agyagmegmunkálás mesterségbeli korai elkülönüléséről is hírt adott. Mi viszont nem ragaszkodhatunk szigorúan e kifejezések használatához, hiszen egyrészt van rá példa, hogy az írott forrásokban említett fazekasokról, korsósokról kiderült, hogy korsót csak kis számban,

Gyömrei Antal korongozás közben. Zenta. VMf. 672.

Fotó: Pethő István, 1954.

fazekat egyáltalán nem készítettek. Másrészt a népi cserépedények készítői a Vajdaságban a helyi igényeknek próbáltak eleget tenni, s nem szakosodtak egy fajta edényforma készítésére. Egyébként vidékenként, sőt helyenként is más-más névvel illették a népi kerámiakészítő mestereket. *Zenta környékén gölöncséreknek nevezték őket.*

A fazekasipar nyersanyaga miatt erősen helyhez kötött. Jelentős központok ott alakultak ki, ahol edénykészítésre alkalmas

agyag fordult elő. Az Alföldön nincs tűzálló agyag ezért felföldi, gömöri készítésű sütő- és főzőedénnyel látták el környezetüket. Kialakultak a fazekasok vásárcsükei. A nagy fazekascentrumok sajátos stílusjegyeket alakítottak ki, de alkalmazkodtak a vásárlókörzetek vidékenként eltérő helyi ízléséhez is. A mi paraszti háztartásainkat zömében a nagyobb magyarországi központokból látták el. Csákvárról a *tűzálló edényt*, Hódmezővásárhelyről a *mázás edényt*, Mohácsról,

illetve Bajáról a *feketekerámiát* szállították településeinkre. A legközelebbi nagy fazekasközpont *Hódmezővásárhely* volt, ahonnan az első világháborúig rendszeresen szállították vidékünkre a színesmázás, *íróka* használatával *ólommázzal festett* vagy *karcolt díszítésű tálakat, korsókat, butellákat, kulacsokat és egyéb használati tárgyakat.*

Kisebb műhelyek működtek *Magyarkanizsán, Martonoson, Zentán és Óbecsén is.* Mestereik általában mindennapi használat-

Berakodás az étetőkemencébe. Zenta. VMf 668.
Fotó: Pethő István, 1954.

Köcsög. 1930, Zenta. E 520. fMV. 35401.
Fotó: Papp Júlia, 1980.

ra szánt, egyszerű edényeket készítettek: korsót, kantát, kancsót, poharat, bögrét, szilkét, köcsögöt, köpülőt, fazekat, tésztaszűrőt. Egyedi darabokat: *csutorát, butellát, perselyt, kancsót* is állítottak elő. A népi cserépedények stílusjegyei ezeken a megrendelésre készített egyedi darabokon mutatkoznak meg erőteljesebben.

A nagyobb fazekasközpontok mestereivel ellentétben a zentai gölöncsérek nem tömörültek céhekbe. Közülük néhányan még iparendélyt sem váltottak ki,

csak idényszerűen dolgoztak az agyaggal. A mesterségükből élő gölöncsérek maguk munkálták meg az agyagot, s termékeik értékesítéséig szinte minden munkafolyamatot egyedül, családi segítséggel végeztek. Kevés mester dolgoztatott inasokkal is, így a család kihalásával többnyire a szakmai utánpótlás is megszűnt.

A hazai néprajzkutatók szerint az Osztrák-Magyar Monarchia alatt a Vajdaságban nem volt fejlett a fazekasság.¹ A habánok megjelenése után a török edény-

formák és díszítési eljárások, mint pl. a folytatott angób-díszítés² hatottak talán leginkább a vajdasági népi kerámiára. A XVIII. század végén és a XIX. század elején évente négyszázezer korsót hoztak Mohácsról folyami úton, a Dunán, de a Dráva és a Száva menti falvakba is jutott a feketekerámiából. A XX. század elején polgári hatásra megjelennek az új edényformák, a díszkerámiák, amelyek gyakran a gyári porcelánt utánozva főként a lakás díszéül, illetve ajándék-

Doroszlói butkoskorsó. 1929. Zenta.
Fotó: Szénási Oszkár, 1999.

1 Persida, Tomić: Grnčarstvo u Srbiji [A fazekasság Szerbiában]. Beograd, 1983, 43.

2 Kresz Mária: Magyar fazekasművészet. Budapest-Újvidék, 1991.

ként szolgáltak. A házbelső díszítésére szolgáltak a különös alakú butellák és csutorák is, viszont ezek nem a XX. század találmányai.

A népi kerámiatárgyak használati célra készültek, s a lakáskultúra változásával, a korszerű konyhai berendezések megjelenésével fokozatosan kiszorultak régi szerepükből. Néhol még ráakadunk a mai lakásokban régi cserépedényekre, de csak emlékként, díszként, az identitástudat jelképeként szolgálnak. Már nem

használgák őket, pedig a paraszti háztartásban valamikor minden edénynek megvolt a maga funkciója. Fogyasztói társadalmunkban ma is a vásárló igényeit próbálják kielégíteni a keramikusok, és a Vajdaságban már csak elvétve akad olyan település, ahol a népi cserépedények hagyományos formáit követve alkotnának.

A zentai Városi Múzeumban – hála a zentai Teodor Branovački valamint Joca Vujić és a horgosi Varbai Jenő plébános úr gyűjteményének – elég sok kerá-

miatárgyat őrzünk. Ezek és a többi, használaton kívüli egyedi darab is általában ismeretlen mesterektől való, de zentai és magyarokanizsai gölönccserek műhelyéből származó új munkákat is őrzünk.

A vajdasági népi cserépedényekkel Bánszky Mária néprajzkutató kiállítás-katalógusai ismeretnek meg bennünket.³ Jellegzetességüket tekintve a vajdasági cserépedények a pannon kerámia-típusba tartoznak, amelyre jellemző a majolika hatása, a fehér angóbozás, a fehér alapmáz, a ko-

Borospohár és kancsó. A XIX–XX. századforduló. Zenta. Ltsz. 286. E 504. Fotó: Szénási O., 1999.

³ Marija Banski: Narodna keramika Vojvodine. Katalog izložbe [A Vajdaság népi kerámiája. Kiállítás-katalógus]. „Svet Keramike 75”, Arandelovac, 1975. Marija Banski: Narodna keramika u Vojvodini [Népi kerámia a Vajdaságban]. Beograd, 1983.

baltioxid használata és az ecsettel való díszítésnél a növényi ornamentika. A vajdasági kerámiát annyira sok hatás érte a történelem folyamán, hogy leginkább a különböző stílusjegyek keveredése tükröződik díszített kerámiáin, s nem a megkülönböztethetően sajátos ízlésvilág.

A zentai és a magyarkanizsai fazekasokról szerzett kutatási eredményeink alapján vidékünk népi cserépedényeiről is elmondhatjuk mindezt.⁴ A zentai Gyömrei Antal munkáin például a he-

lyi edényforma keveredik a hódmezővásárhelyi szín- és motívumvilággal. A hódmezővásárhelyi kerámiaművészet hatása tehát nemcsak a készáruval érkezett hozzánk, hanem azok, akik ott tanulták ki a mesterséget – az elsajátított díszítményeket alkalmazva –, továbbvitték a vásárhelyi kerámia hírnevét. A vásárhelyi tálások vasoxidos sárga mázzal alapoztak, amely tüzes ragyogást adott az edénynek. A korai időszakban török hatásra sárga-zöld geometrikus, fésűs díszű,

később a régi magyar ólommázás tálasmunka hatására barna-vörös-zöld írókás minta, a máz alatti írókás díszítés, a zöld mázfoltokkal való hangsúlyozás jellemzi a vásárhelyi kerámiát. A bekarcolt díszítmény, az ún. sgraffito is gyakori.

Az itteni piacokat, vásárokat helybeli magyar gölöncsérek látták el *köcsöggel, bögrével, korsóval, fazékkal, tállal*. A mindennapos használati edényekből készítették a legtöbbet. Díszítésükben az egyszerűség, a visszafogott-

Kis boroskancsó. A XX. század eleje. Teodor Branovački és Klauz Pál készítette. Zenta. E 296. MVf. 35404. Fotó: Papp Júlia, 1980.

4 ZTL. Fond 423. Udruženje zanatlija, Senta [Kézművesek társulata, Zenta]

ság, a barna, sárga, zöld színű alapmáz, formájukban a célszerűség dominált.

Néhány zentai és magyarkanisai gölöncsér nevét meg kell említenünk, hiszen ők voltak az agyagművesség utolsó képviselői a Tisza vidékén. Zentán a XX. század elején iparengedéllyel működő gölöncsérek voltak: Klauz Pál (1903), Lantos József (1909), Vörös Ferenc (1904), Vörös János (1913), Harmath Mihály (1920), Vörös Nándor (1935), Vörös Ferenc (1938) és Gyömrei János (1908).⁵ Az utóbbi gölöncsér fia, Gyömrei Antal volt „az utolsó gölöncsér”⁶ Zentán, aki 1910-ben született, 1978-ig dolgozott, és 1990-ben hunyt el. Magyarkanisán Bokor István (1904), Cifra János (1921), id. Velez Sándor (1940) váltottak ki iparengedélyt.⁷

5 ZTL, Fond 005. 18 Mutató a kereszteltek anyakönyvéhez (1884²-1912). Gyömrei János 1882-ben született és 1952-ben hunyt el Zentán. ZTL, Fond 423. Udruženje zanatlja. A kézműipari társulatok iparengedélye összeírásának jegyzéke szerint zárójelben tüntetjük fel az iparengedély kiadásának dátumát. Fond 423. 56. Zapisnik o majstorskom ispitu 1933-ból Vörös Nándor mestervizsgájának jegyzőkönyve. Iparengedélye 1935.

A mesterek egyéni ízlése, sajátos kézjegye, ismertetőjele alapján megállapíthatjuk, hogy a műzeumi gyűjteményünkben található cserépedények melyik műhelyben készültek. Például az edény fülén látható ujjbenyomásáról, jellegzetes csorgatott, írókázott, illetve bekarcolt mintájáról. Gyömrei Antal köcsögeinek széles, lapos füle a szájperemtől indul, s az edény hasának közepén erős ujjbenyomással tapad az edény falához. A díszítésben édesapját utánozva gyakran alkalmazta a márványos technikát.

A Vajdaságban *lábbal hajtható, álló- és forgótengelyű korongot* használtak.⁸

Kiállításunk rekonstruált fazekasműhelyében az utolsó zentai gölöncsér, *Gyömrei Antal korongját, munkaeszközeit* valamint késztermékeit mutatjuk be. A korong mellett a díszítéskor hasz-

6 Nagy Vera: Az utolsó gölöncsér. Homokrózsa. Hódmezővásárhely, 1989.

7 ZTL. Fond 397.23 Registar privatnih zanatlja, Stara Kanjiža [Kézművesek névjegyzéke](1921–1952) Cifra János, Velez Sándor, majd fia, ifj. Velez Sándor is gölöncséerként dolgozott az 1970-es évekig.

8 Persida, Tomić: Grnčarstvo u Srbiji [A fazekasság Szerbiában]. Beograd, 1983. 34–43.

nált *eszközök*, „*írókák*” láthatók, és a *félkész edénysorozat* szemlélteti a köcsög formálódását a korongon. Külön polcon kaptak helyet *Gyömrei János és Gyömrei Antal cserépedényei*.

Gyömrei műhelyében az 1920-30-as években legnagyobb számban köcsögöt készítettek, mert a tehéntartó gazdák ezeket nagy mennyiségben vásárolták. A hagyományos korongozott edényformák mellett újabbakat is készítettek.⁹ Például virágcserepet, perselyt, borkotyogót, csirkeitatót. Portékáikkal a szabadkai, a magyarkanisai, a horgosi, az óbecsei vásárokon jelentek meg. Gyömrei Antal apja mellett beletanult a mesterségbe. 1926-tól két évig apja mellett volt inas. Az inasidő letelte után a tiszaszentmiklósi Keresztényi Kálmán, majd a hódmezővásárhelyi Lázi János gölöncsérmél dolgozott se-

9 Nagy Vera: Az utolsó gölöncsér. Homokrózsa. Hódmezővásárhely, 1989.

gédként. Megfordult Csenki István műhelyében is, aki Lázi mester sógora volt. 1944-ben mester-vizsgázott Hódmezővásárhelyen, s 1946-ban Zentán már önállóan folytatta a mesterségét.

Zentán a gölöncsérek, így Gyömreiék is, a Kukucska városrészben szerezték be az agyagot. Ebből készítették korongozással a tejesköcsögöt, a tarhósbögrét, a butykoskorsót, módla segítségével pedig a kulacsot, a butellát, a perselyt. Többféle változatban készültek tálak, tányérok is. Legnagyobb méretűek a kenyérsütő- vagy dagasztótálak, melyeket fehér alapon zöld, barna, kék csíkozás, hullámvonal díszít, melyet írókával tettek az edényre. Fehér alapfestéknek sárosspataki vagy váraljai földet használtak. Néhány sütő-főző edényt is készítettek, de csak rendelésre, mert a tűzálló agyagot messzebb-ről, Szerbiából szerezték be. Tűzálló edényeik színe általában sárga, zöld vagy barna volt, fehér alapfestéket itt nem használtak, mivel a váraljai földet a samottanyag nem tűrte meg. Kétfüles, fedeles pecsenyesütők, lekvárfő-

ző lábasok készültek ebből az agyagból. Gyakran előfordul a márványozás és a pöttyözéses díszítés. A pöttyöket ujjbeggyel vagy írókával tették az edényre, de esztergályos által készített ötpálcás „babózót” is készítettek, amely meggyorsította a munkát.

A Tisza menti települések paraszti háztartásaiban használatos tároló-, főző-, sütő- és díszedények néhány díszítési és formaváltozatát állandó néprajzi kiállításunk lakóházat bemutató részében a konyhabelsőnél mutatjuk be. Itt láthatjuk a vörösre égetett, mázatlan vizeskorsót, a kantát, a kívülből mázas tej-, tarhó-, lekvár-, zsír-, savanyúságtároló edényeket, a köcsögöt, a köpülőt, a bögréket, a szilkéket, a lábast, a sütő- és főzőedényeket, a tűzálló agyagból készült vászonfazekat. Az aratásnál a feketekorsót, a kapásnövényeknél pedig a vörösre égetett luklocsolót láthatjuk.

A mázas vizeskorsók közül ki kell emelnünk azokat, amelyeket a szentkúton árultak mestereink. A zentai nép a doroszlói búcsúban előszeretettel vásárolta a bácsi Josip Ober *butykoskorsóit*,

amelyek falán a következő szövegeket olvashatjuk: „Maria Doroszló 1928”, „Maria Doroszló Emlék 1929”. Ebben a sötétbarna alpmázás, fehérrel írókázott korsóban vitték haza a szentkúti vizet. A XX. század elején Vajdaság-szerte elterjedt e korsótípus. *Forgács Flórián boroskancsói, ivópoharai* is az előzőekhez hasonlóan egyedi díszítésűek, és különösen gondos kivitelezésűek. A zentai Klauz Pál és *Teodor Branovački* kalligrafikus kézírással díszített *kancsóit és ivóedényeit kedvelték a magángyűjtők*. Branovački tanító úr tehát nem csak gyűjtötte az értékes tárgyakat, hanem díszítette is alkalmi tréfás – szerb és magyar nyelvű – szöveggel az italos cserépedényeket és a tökből készült pálinkásedényeket, amelyekre gyakran évszámot is írt.

*A feliratos, évszamos edények*¹⁰ különös figyelmet érdemelnek a múzeumi gyűjteményben. Segítenek a népi kerámia fejlődéstörténetének felvázolásában. Múzeumunk néprajzi anyagában a legrégebbi újkori kerámia a 19. század elején készült.

10 Nagy Abonyi Ágnes: Feliratos és évszamos kerámiák a zentai Városi Múzeum néprajzi gyűjteményében (1826–1937). Bácsország. V. évfolyam, 1999.

A zentai Városi Múzeum alapításától kezdve igen gazdag, változatos kerámiagyűjtemény gyűlt össze, főként az 1970-es években gyarapodott ugrásszerűen a cserépedények száma, 1989-től pedig folyamatosan a gyűjtemény szakszerű kiegészítésén fáradozunk.

A rendelkezésünkre álló jelenlegi népi kerámiatárgyak egy-negyed része a horgosi Varbai Jenő tulajdona volt, aki 1968 és 1971 között foglalkozott néprajzi gyűjtéssel. Ez az anyag 1973-ban került állami védnökség alá, majd a zentai Városi Múzeum gyűjteményébe. Állandó kiállítá-

sunk e gyűjteményből egy *áttört rozettával díszített butellát és egy feliratos csutorát mutat be.*

Cserépedényeink egy része állandó kiállításunkon látható, de mivel igen gazdag anyaggal rendelkezünk, volt már néhány időszakos kiállításunk is.¹¹

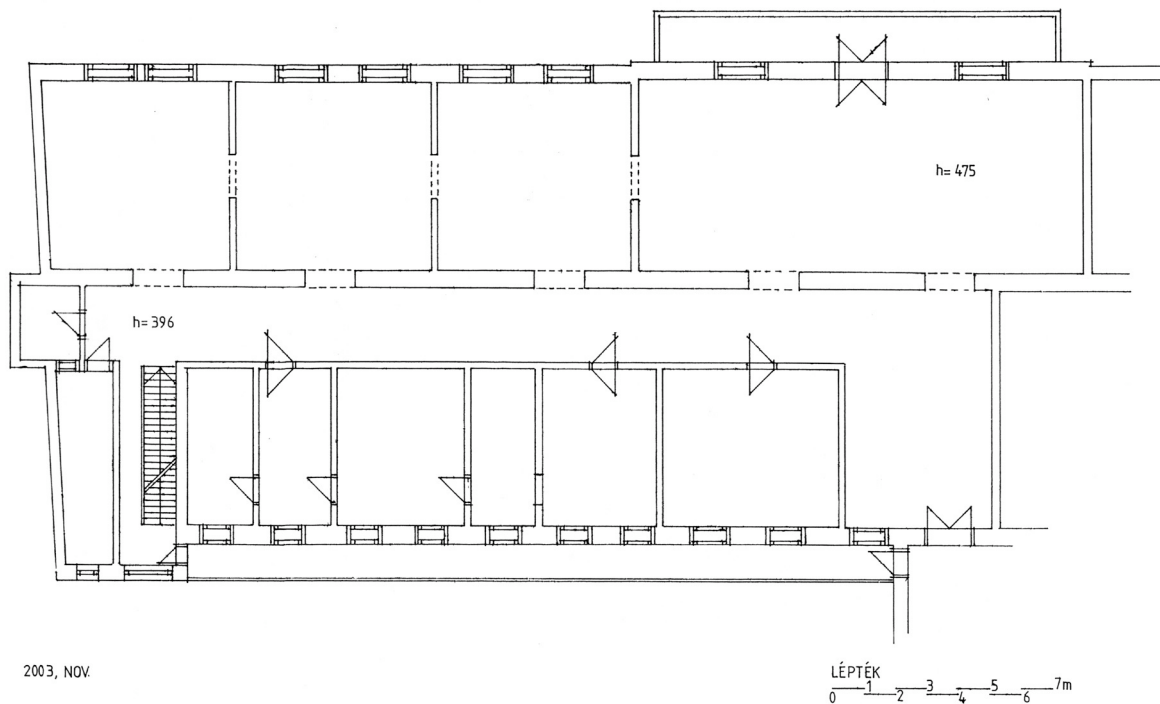
- 11 Kulcsár Veronika–Nagy Abonyi Ágnes: A horgosi és magyarkanizsai kerámiaművészet kiállítása. Magyarkanizsa, 1988. Hajnal Jenő–Kulcsár Veronika–Pejin Attila: Múzeumi kerámia a zentai múzeum gyűjteményéből. Kiállításkatalógus. Thurzó Lajos Köz-művelődési Központ, Zenta, 1989. A zentai csata trecentáriuma alkalmából a városháza előcsarnokában, valamint a zentai gimnáziumban Nagy Abonyi Ágnes válogatásában a népi kerámiaművészet anyagából készült válogatás. 1997. Nagy Abonyi Ágnes: Észak-Bácska népi kerámiaművészete. Vendégségben Budapesten. Népművészeti kiállítás. 1998.

Butella. 1884. A horgosi Varbai Jenő plébános gyűjtése. EV 43. Fotó: Szénási Oszkár, 1999.

A ZENTAI VÁROSI MÚZEUM EMELETI ALAPRAJZA
L= 1/100

2003, NOV.

A Városi Múzeum emeleti alaprajza. Itt kapott helyet az állandó néprajzi kiállítás.
Valkay Zoltán rajza. 2003.

A ZENTAI VÁROSI MÚZEUM